

IL-FRIEFET IL-LEJL

John Borg

Hekk kif ix-xemx tinheba wara x-xefaq u s-sema tibda tiskura, numru kbir ta' hlejjaq jistejqru. Fost dawn insibu l-friefet il-lejl. Dawn ikunu reqdin wahedhom jew f'migemgħa f'xi rokna kennija ta' għar jew bini abbandunat. Fost hafna twerżiq irqiq u ċaqliq mghaġġel tar-ras u l-widnejn, jintelqu minn fejn ikunu mdendlin u jerħulha 'l barra biex ifittxu l-ikel.

Il-Friefet il-Lejl huma l-uniċi mammiferi li kapaċi jiru. Fiddinja nsibu madwar 950 speċi ta' friefet il-lejl. Fil-gżejjer Maltin insibu għaxar speċi biss. Hamsa huma residenti, filwaqt li l-ohrajn ipassu. Minn skavi li saru ġewwa Għar Dalam, instabu erbatax-il speċi ta' friefet il-lejl li kienu jgħammru fil-gżejjer Maltin. Fost dawn instabet speċi ġdida *Myotis għardalamensis*, u sotto-speċi ġdida *Rhinolophus mehelyi birzebugensis*. Illum it-tnejn huma estinti. Minbarra dawn, instabu speċi oħra li illum il-ġurnata ma għadhomx jinstabu fil-gżejjer tagħna, għalkemm għadek issibhom f'postijiet oħra.

Sfortunatament, il-wirt naturali tagħna minn dejjem kien nieqes minn apprezzament pożittiv. Dan wassal biex daħlu u ntlagħhu hafna qlajjiet u superstizzjonijiet dwar hlejjaq li l-attivita' tagħhom

ma kellhiex spjegazzjoni popolari. Ċerti films spettakolari li bdew jinhadmu ma għenu xejn lil dawn il-hlejjaq u hlejjaq oħra. L-istejjer mibnija fuq il-fantasija, bħal dawk fuq Drakula u l-Vampiri imlew il-vojt li halla warajh in-nuqqas ta' edukazzjoni fuq il-hlejjaq slavaġ. Anke illum il-ġurnata għad baqa' min ma fehemx li l-friefet il-lejl għandhom funzjoni importanti fiċ-ċiklu tan-natura. Hafna nies, per eżempju, jaħsbu li dawn l-animali huma għomja. Il-friefet il-lejl għandhom par għajnejn u jużawhom. Izda billi jgħixu f'ambjent imdallam, il-vista tagħhom ma tantx hi tajba. Matul iż-żminijiet il-farfett il-lejl beda już sistema li tiddependi mis-smiġħ ta' l-eku (**echo location**). Huwa jitfa hsejjes irqaq li, meta jaħbtu ma' xi oġġett, jgħinuh jifforma stampa ċara ta' dak li jkun hemm madwaru. Din hija l-istess sistema ta' kif jaħdem ir-radar.

Wahda mill-aktar mistoqsijiet li wieħed jiltaqa' magħhom hija jekk huwiex veru li l-friefet il-lejl jixorbu d-demem. Veru, izda mhux kif naraw fil-films ta' Drakula. Fl-Amerika t'isfel hemm il-**Vampire Bat** li jgħix fuq id-demem ta' l-animali. L-ammont li jixrob wieħed minn dawn tant huwa żgħir li ma jagħmel l-ebda ħsara lill-animali kbar li jiffurmaw il-

priża tiegħu. Fl-Ewropa nsibu madwar tletin speċi ta' friefet il-lejl li l-ikel tagħhom jikkonsisti biss f'insetti.

Il-friefet il-lejl johorġu biex jikkaw madwar nofs siegħa wara li tinżel ix-xemx. Matul il-lejl jieqfu jistrieħu kemm-il darba. Huma jittajru fil-baxx b'titjira li tixbaħ hafna lil dik ta' farfett. L-ikel tal-friefet il-lejl jikkonsisti li iżjed f'bahrijiet u hanfus li huma jaqbd u fl-arja waqt li jkunu jtiru.

Uhud mill-friefet il-lejl għandhom hajja komplessa hafna. Dawn jorqdu raqda twila matul ix-xhur keshin tax-xitwa sal-bidu tar-rebbiegħa. Dan jagħmluh kemm waħedhom kif ukoll fi gruppi li kultant jilhqqu numri kbar hafna. Għal nofs Mejju, in-nisa jingabru f'postijiet apposta li jissejħu *nurseries*. Hemmhekk iwelldu ferħ wieħed, u kultant tewmin. Għal perijodu ta' madwar ġimagħtejn il-ferħ johroġ jittajjar ma' ommu billi jiggranfa ma' zaqqħa. Wara dan il-perijodu, il-frieħ jithallew waħedhom waqt li l-omm tmur tikkaċċja l-ikel.

Dari dawn il-hlejjaq kienu ferm aktar komuni, iżda llum il-gurnata naqsu hafna għal bosta raġunijiet. Il-Friefet il-Lejl huma hlejjaq sensitivi hafna. Hafna jmutu matul ix-xitwa meta xi nies iqajmuhom mir-raqda tagħhom għewwa xi għar. Dawn jitilfu hafna enerġija, u fix-xhur keshin, mhux faċli li jsibu l-ikel. Imqar is-shana

li toħroġ minn bniedem hija biżżejjed biex tqajjem farfett il-lejl. Il-bini, il-bexx, il-vendikazzjonijiet u hafna kaġunijiet ohra kollha jikkontribwixxu biex in-nmru ta' friefet il-lejl fil-gżejjer tagħna jammonta biss għal ftit mijiet. Kolonja kbira tal-farfett il-lejl Widnet il-Gurdien, li kien fiha aktar minn 500 farfett il-lejl, inqerdet minhabba l-bini. Kolonji ohra qegħdin jinqerdu minhabba haġa jew ohra.

Fost il-friefet il-lejl li nsibu fil-gżejjer Maltin, insibu tnejn minn familja li hija differenti mill-friefet il-lejl l-ohra għaliex għandhom il-forma ta' l-imbifsejn elaborata hafna u tixbaħ in-nagħla ta' ziemel. Minhabba f'hekk jissejħu Friefet il-Lejl tan-Nagħla. Għwen-hajhom huma wesgħin, ta' kulur kannella sewdieni. Widnejhom huma wesgħin u bil-ponta mgħawġa 'l isfel. Il-kisja ta' suf hija folta hafna u ta' kulur irmiedi minn fuq u ċar minn taħt.

Fix-xitwa dawn il-friefet il-lejl tan-nagħla jirtiraw f'għerien, mini u kantini. Normalment jorqdu waħedhom, iżda mhux rari li nsibu speċi differenti reqdin flimkien. Meta l-granet ikunu keshin hafna, il-friefet il-lejl tan-nagħla jgeżwru l-għwienah madwarhom u dawn jiffurmaw speċi ta' kutra naturali.

---

*Farfett il-Lejl Widnejh Kbar —
frekwenti fil-gżejjer Maltin*

Iż-żewġ speċi ta' friefet il-lejl minn din il-familja li nsibu fil-gżejjer Maltin huma l-Farfett il-Lejl tan-Naghla Kbir u l-Farfett il-Lejl tan-Naghla Żgħir. Ta' l-ewwel huwa rari hafna, filwaqt li l-iehor huwa pjuttost komuni.

Il-Farfett il-Lejl tan-Naghla Kbir għandu fetha tal-ġwienah ta' madwar 35ċm, iżda l-farfett il-lejl innifsu hu twil xi 6ċm. Il-fetha tal-ġwienah tiegħu jagħmluh l-akbar speċi mill-familja tal-friefet il-lejl tan-naghla. Mill-banda l-oħra, il-Farfett il-Lejl tan-Naghla Żgħir huwa l-iżgħar għax fih biss tul ta' 3.5ċm b'fetha tal-ġwienah ta' madwar 24ċm.

L-akbar farfett il-lejl li nsibu fil-gżejjer Maltin huwa Farfett il-Lejl Widnet il-Ġurdien. Dan fih tul ta' 7.6ċm u għandu fetha tal-ġwienah li tlaħhaq madwar 40ċm. Huwa kannella ċar minn fuq u bajdani minn taht. Widnejh huma kemxejn kbar. Il-ġwienah huma ta' lewn kannella ċar.

Il-Farfett il-Lejl Widnet il-Ġurdien jaqbad bahrijiet u hanfus waqt li jkunu jtiru. Hu johroġ jittajjar hekk kif jidlam u jieqaf kulltant hin; wara waqfa qasira jerga' jerhilha jittajjar u jikkaċċja.

Il-Farfett il-Lejl Widnet il-Ġurdien jinstab l-iżjed fl-għerien, fejn jorqod imdendel, kif ukoll ġewwa xi xaqq jew toqba. Ftit tas-snin ilu kien wiehed fost l-aktar friefet il-lejl komuni fil-gżejjer Maltin.

Kolonja waħda li kienet tinstab f'Għar il-Friefet, f'Birzebbuga, kien fiha madwar 300 farfett il-lejl minn dawn. Illum sar rari hafna.

L-iżgħar u l-aktar farfett il-lejl komuni fil-gżejjer Maltin huwa bla dubju ta' xejn il-Pipistrell. Dan ikun fih minn 3.3ċm sa 5.2ċm biss b'fetha tal-ġwienah li tlaħhaq madwar 22ċm.

Il-Pipistrell insibuh l-aktar f'ambjenti mibnija, u anke fir-raba' u postijiet bis-siġar. Il-Pipistrell huwa dak il-farfett il-lejl li narawh jittajjar fit-toroq tagħna. Huwa jorqod f'toqob fil-ħitan u johroġ jittajjar hekk kif tinheba x-xemx. Ma jtirx fil-ġholi hafna u jittajjar bil-mod b'tutjira mgerfxa hafna. F'lejl wiehed il-Pipistrell jiekol madwar 2000 nemusa.

Għall-habta ta' Mejju, in-nisa ta' dan il-farfett il-lejl jiltaqgħu flimkien u jserrhu mas-saqaf ta' xi bini. Hawnhekk iwelldu minn ferħ sa tewmin. Għall-habta ta' Awwissu dawn il-frieħ jitolqu minn mal-grupp. Iżda matul dan iż-żmien kollu l-irġiel ikunu kollha għal rashom, imferrxa f'postijiet differenti. Għall-habta ta' Ottubru l-irġiel jerggħu jingħaqdu man-nisa u flimkien isibu post wiehed, fejn numru minn dawn il-friefet il-lejl jorqdu matul ix-xitwa sakem jerggħu jaslu l-jiem sħan tas-sajf.

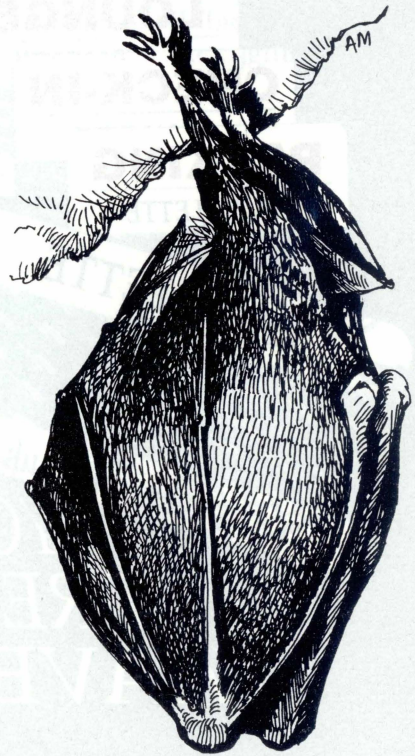
Il-Farfett il-Lejl ta' Widnejh Kbar ismu miegħu, għax għandu wid-

nejh twal hafna. Huwa fih tul ta' xi 4.5cm, b'fetha tal-gwienah li tilhaq madwar 28cm. Dan il-farfett il-lejl ma tantx huwa rari. Dan jinstab f'postijiet mibnija, izda huwa aktar komuni f'postijiet bis-sigar, fejn jorqod f'xi toqba go xi zokk. Fix-xitwa jaghzel gherien, xquq fil-blata u kultant anke xi bini. Ghall-habta ta' Meju, in-nisa ta' dan il-farfett il-lejl jiltaqghu flimkien, ghalkemm anke l-irgiel ikunu migburin f'it 'il-bogħod minnhom. In-nisa jwelldu ferh wiehed għall-ahħar ta' Gunju jew fil-bidu ta' Lulju. Il-Farfett il-Lejl ta' Widnejh Kbar johrog jikkačča wara li jidlam. L-ikel tiegħu jikkonsisti liżjed f'bahrijiet, nemus u hanfus zghir.

Fl-1993 gie osservat farfett il-lejl gdid għall-gzejjer Maltin - it-Tadarida. Dan il-farfett il-lejl huwa wiehed mill-akbar f'riefet il-lejl li nsibu fir-reġjun. Għandu fetha tal-gwienah li tlahhaq l-41 cm. Il-farfett il-lejl innifsu fih bejn 8cm u 9cm b'denb ta' madwar 4.5cm. Huwa proprju dan iddenb li jagħmel dan il-farfett il-lejl uniku. Kuntrarju għall-ispeċi l-oħrajn, iddenb tat-Tadardida mhux magħqud mal-gilda li taqgħad mas-saqajn, izda huwa mdendel 'l barra. Sa l-1995, żewġ individwi biss ġew osservati fis-swar tač-Cittadella ġewwa Ghawdex. X'aktarx li dan il-farfett il-lejl ipassi.

Il-Friefet il-lejl kollha li jidhru fil-gzejjer Maltin ġew imħarsa bil-

ligi fit-13 ta' April 1993. Dan kien pass importanti hafna biex dawn il-mammiferi jkunu jistgħu jibqgħu jaqsmu dawn il-gzejjer magħna. Biss xorta wahda għad hemm il-bżonn li nwarbu l-hafna hmerijiet u hrejef li jeżistu fuq dawn il-hlejjaq. □

Il-mod kif il-friefet il-lejl tan-naghla jgeżwru l-gwienah madwarhom